

ГЛАСАРЫЙ

- ✓ **Абрад** ці рытуал – сукупнасць умоўных, традыцыйных дзеянняў, пазбаўленых непасрэднай практычнай мэтазгоднасці, але якія служаць сімвалам вызначаных сацыяльных адносін, формай іх нагляднага выраза і замацавання. Некаторыя рэлігіі выкарыстоўваюць абрады для замацавання ва ўсведамленні вернікаў некаторых рэлігійных уяўленняў і ўмацаванні веры ва ўсемагутныя сілы. Адметная рыса старажытных беларускіх народных абрадаў – цесная павязь побытава-працоўнага, язгніцкага і хрысціянскага.
- ✓ **Беларускі народны каляндар (БНК)** – разнавіднасць народнага календара, што склаўся на тэрыторыі Беларусі. Ён вызначаецца асаблівай архаічнасцю і кансерватыўнасцю, захоўвае яўныя сляды месяцовага і сонечнага злічэння часу, засноўваецца на эвалюцыйных структураўтваральных элементах храналогіі, звязаных з астральнымі назіраннямі чалавека, якія прывялі да разумення сонцастаянняў і раўнадзенстваў, вакол якіх сфарміраваліся асноўныя святочна-абрадавыя комплексы (віншавальныя абходы, варажба, магія агню і сонца, кульмінацыйнае святочнае ігрышча, культ продкаў і інш.), а таксама на іншых святкаваннях з незавершаным фарміраваннем комплексу, і з’яўляліся ў пэўны перыяд гісторыі народа як дамінантныя кропкі ў лета-, годазвароце (Новае лета, Новы год). Ён утрымлівае складаную шматзроўневую сінтэзаваную сетку комплексаў, сістэм і мадэляў розных перыядаў і эпох: каляндарна-міфалагічны код (кансервацыя дахрысціянскіх культў, складзеных на магіі, татэмізме, анімізме, фетышызме); комплексныя складнікі (язгніцкія і хрысціянскія хранонімы і іх сінтэзаваныя ўтварэнні, пасты, табуіраваныя, разгульныя, гаспадарча-рэгламентаваныя перыяды); каляндарызацыя духоўнага жыцця і быту (часовае замацаванне язгніцкіх ігрышчаў, фалькларызацыя хрысціянскага месяцаслова, гадавая рэгламентацыя народных песень, танцаў, гульняў і іншых жанраў, сямейна-бытавога цыклаў); архаічныя і сучасныя сродкі летазлічэння, пабудаваныя на салярных, лунарных і астральных уяўленнях чалавека, яго рознафункцыянальных відавых блоках (памінальным, шлюбным, земляробчым, жывёлагадоўчым, пчолаводчым, рыбакоўным, ткацкім і інш.).
- ✓ **Гісторыка-этнаграфічны рэгіён** – рэгіён, што вылучаецца на якой-небудзь тэрыторыі паводле комплексу этнакультурных прыкмет: асаблівасцей этнічнай гісторыі, характару рассялення, гаспадарчых заняткаў і прыпад працы, народнай архітэктуры, дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, традыцыйнага адзення, фальклору, мясцовых гаворак і інш.
- ✓ **Гноман** (стар.-грэч.: γνόμων – указальнік) – найстаражытнейшы астранамічны інструмент, вертыкальны прадмет (стэла, калона, шост), які дазваляе па найменшай даўжыні яго цені (у поўдзень) вызначыць вуглавую вышыню сонца. Найкарацейшы цень паказвае і напрамак сапраўднага мерыдзіяна. Гноманам таксама называюць частку сонечных гадзіннікаў, па ценю ад якой вызначаецца час у сонечных гадзінах. Вынаходнікам гномана з’яўляецца старажытнагрэчаскі філосаф і астраном Анаксімандр Мілецкі. Мастацтва канструіравання і вырабу гноманаў і сонечных гадзіннікаў называецца *гноманікай*.
- ✓ **Звычай** – гістарычна ўсталяваны і агульнапрыняты ў пэўным грамадстве або сацыяльна-этнічнай групе спосаб паводзін. Як норма паводзінаў узнік у глыбокай старажытнасці. Першапачаткова звычай меў выгляд табу – розныя забароны і абмежаванні, якія выходзіліся з дзяцінства і ўзнаўляліся ў новых пакаленнях без абмеркавання і абгрунтавання.
- ✓ **Земляробства** – галіна сельскай гаспадаркі, асноўны занятак насельніцтва Беларусі са старажытных часоў. Уключае ворыўнае земляробства, лугаводства, садоўніцтва і лесаводства. Вытворчы працэс уключае падрыхтоўку і апрацоўку глебы, сяўбу, догляд пасеваў, уборку, упарадкаванне і захоўванне ўраджаю. Налічвае шматлікія прылады працы і цяглавую сілу.
- ✓ **Інтэграцыя** – працэс паступовага збліжэння і паглыбленага супрацоўніцтва краінаў і народаў у сферах эканомікі, права, культуры і палітыкі.

- ✓ **Календар** (ад лац. *calendae* – назва першых дзён кожнага месяца ў рымлян, *calendarium*, літар.: пазыковая кніжка) – 1) Сістэма злічэння працяглых прамежкаў часу, якая выкарыстоўвае перыядычныя з’явы прыроды: вярчэнне Зямлі вакол Сонца і вакол уласнай восі, рух Месяца вакол Зямлі. Спробы ўзгадніць між сабою гэтыя з’явы прывялі да стварэння трох тыпаў календара: месяцовага, месяцова-сонечнага і сонечнага, найбольш распаўсюджанага. У аснову сонечнага календара пакладзены сонечны трапічны год. 2) Даведчае друкаванае выданне ў выглядзе табліцы або кніжкі, якая змяшчае паслядоўны пералік дзён года з указаннем розных іншых звестак (святаў, памятных дат, астранамічных дадзеных і да т. п.).
- ✓ **Канфе́сія** (лац.: *confessio* – спавяданне) ці **веравызнанне** – асаблівасць веравызнання ў межах вызначанага рэлігійнага вучэння, а таксама аб’яднанне вернікаў, якія прытрымліваюцца гэтага веравызнання. Напрыклад, у хрысціянстве цэрквы, якія ў спавяданні ўжываюць розныя сімвалы веры, утвараюць розныя канфесіі. Увогуле значэнні слова тэрмін «канфесія» з’яўляецца сінонімам вызначанай формы рэлігіі.
- ✓ **Культура** (ад лацінскага слова *cultura* – апрацоўка, выхаванне, адукацыя, шанаванне) – духоўны змест чалавечай жывеццадзейнасці, сацыяльнай арганізацыі і пазнання, якія выяўляюцца ў нацыянальна самабытных тыпах эканомікі, правасвядомасці, рэлігіі, мастацтва, тэарэтычных і практычных ведаў, асвячоных традыцыяй, культам і маральнымі імператывамі. Паводле эмпірычнага вызначэння, культура – сукупнасць рэальных і патэнцыяльных каштоўнасцей, якія ствараюцца людзьмі ў працэсе эканамічнай, грамадска-палітычнай і творча-духоўнай дзейнасці.
- ✓ **Навагоддзе / Навалеце** – пачатак адліку новага года. У гісторыі развіцця летазлічэння народаў Еўропы было вядома шэсць календарных стыляў (раждзесценскі, студзеньскі, сакавіцкі, благавешчанскі, пасхальны, вераснёўскі), якія называюцца афіцыйнымі і пачыналіся з 25 снежня, 1 студзеня, 1 сакавіка, 25 сакавіка, Пасха, 1 верасня. Гэта значыць, што ў пэўныя перыяды жывяцца народаў прымаўся розныя традыцыі пачатку новага года/лета, што было характэрна і ўсходнім славянам.
- ✓ **Народнасць** – форма моўнай, тэрытарыяльнай, эканамічнай і культурнай супольнасці людзей, якая ўтвараецца гістарычна ў выніку кансалідацыі, зліцця плямён і папярэднічае ўтварэнню нацыі. Яна ўласціва рабаўладальніцкаму і феадальнаму ладу. Асноўнымі прыкметамі народнасці з’яўляюцца: адносная агульнасць мовы, агульнасць тэрыторый, культуры, пэўныя гаспадарчыя сувязі, этнічная самасвядомасць і саманазва.
- ✓ **Народны календар** – адна з першасных форм духоўнага жывяцца чалавека, звязаная з яго памяццю і свядомасцю, сістэма сталых ці рухомах свят, прысвяткаў, абрадаў, гульняў, звычаяў, што замацаваны ў быццё і фальклоры праз спалучэнне язучніцкіх і хрысціянскіх кампанентаў; з’яўляецца арыенцірам пры выкананні пераважна сельскагаспадарчых работ і адпачынкаў у гадавым, сезонным, месяцовым і іншых цыклах-рытмах, утрымлівае традыцыйныя феналагічныя, метэаралагічныя, астранамічныя, астралагічныя і іншыя календарныя веды, атрыманыя пераважна эмпірычным шляхам.
- ✓ **На́цыя** (па-лацінску: *natio* – племя, народ) – полісэмантычнае паняцце, якое застасоўваецца для характарыстыкі вялікіх сацыякультурных супольнасцяў індустрыяльнай эпохі. Гэта тып этнасацыяльнай супольнасці, што прыходзіць на змену феадальнай народнасці.
- ✓ **Прысвятак** (прысвята, святок) – малое свята, звычайна працоўны дзень, названы ў гонар гістарычнай, духоўнай асобы, або іншы хранонім, які адлюстраваны ў фальклоры. «Еўдокы – это е тожэ прысьято. Кажуць, кто съятуе Еўдокы, ў того голы бокъ» (Пінскі раён), «Прачыстае, сеюць жыта. Ета называецца святак, Прачыстая» (Петрыкаўскі раён).
- ✓ **Рэлігійныя вераванні** – фантастычнае адлюстраванне ў свядомасці людзей пануючых над імі прыродных і грамадскіх сіл, рэлігійны светапогляд, заснаваны на ўпэўненасці ў існаванні звышнатуральнага. Узніклі ў глыбокай старажытнасці ў абшчынна-родавым грамадстве. Найбольш раннімі формамі старажытных вераванняў былі анімізм, фетышызм, татэмізм, магія.

- ✓ **Святы** – сукупнасць звычайў і абрадаў, якія выражаюць і замацоўваюць пэўныя погляды, пачуцці, адносіны людзей да прыроды і паміж сабою; свабодныя ад працы дні. Узніклі ў першабытным грамадстве. Былі звязаны з календарным ці земляробчым цыкламі. У працэсе гістарычнага развіцця зменьваліся, адміралі, узніклі новыя.
У сувязі з тым, што існуюць рэгіянальныя і нават кропкавыя (адной вёскі) асаблівасці святкаванняў у Беларусі, улічваючы акрамя прасторавага аспекту часавы, разглядаемае паняцце адпаведна носіць рэгіянальны, кропкавы і часавы характар. Гэта значыць, што ў свой час, напрыклад, Ярыпавіца было святочным ігрышчам, якое цяпер толькі засталася ў памяці дзякуючы запісам пачатку ХХ ст. Тое ж адносіцца да Стаўроўскіх Дзядоў і г. д. Вядомы выпадкі, калі адзначалі памяць прадкаў у асобных вёсках: перад Міколамі зімовым і вясновым, у Страсную суботу, напярэдадні Нараджэння Хрыста (Раства) ці Новага года, Стрэчаньскія Дзяды, Сівакоўскія Дзяды (назва па прозвішчы, родавыя памінкі). Не існуе нават агульнага паняцця ў разуменні «вялікае свята», да якіх адносяць розныя (звычайна дванаццаць) хрананімы.
- ✓ **Сонечны гадзіннік** – прыбор для вызначэння часу па змене даўжыні ценю ад гномана і яго руху па цыфербляце. З'яўленне гэтых гадзіннікаў звязана з момантам, калі чалавек усвядоміў узаемасувязь паміж даўжынёй і становішчам сонечнага ценю ад тых ці іншых прадметаў і становішчам Сонца на небе. Найпрасцейшыя сонечныя гадзіннікі паказваюць сонечны час, а не мясцовы, г. зн. не ўлічваюць дзяленне Зямлі на часавыя паясы. Акрамя таго, найпрасцейшыя сонечныя гадзіннікі не ўлічваюць летняга часу. Карыстацца сонечнымі гадзіннікамі можна толькі днём і пры бачнасці Сонца.
- ✓ **Стыль календарны** – спосаб леталічэння, які звязаны з асноўнай храналагічнай кропкай, ад якой пачыналі мясцовае лічэнне дзён і «летаў», што інтэрпрэтавалася як Навагоддзе / Навалецце; вызначэнне асноўнага свята года ў пэўным рэгіёне і гістарычным перыядзе, якое сфарміравала адпаведны пэрыядна-абрадавы і магічна-міфалагічны комплекс, што захавалася ў памяці народа ці пісьмова зафіксаваны.
- ✓ **Традыцыя** – сукупнасць рэгіянальных і ўніверсальных архетыпаў, увасобленых у мове, міфалогіі, звычаях, абрадах, фальклоры, у класічнай літаратуры і іншых відах мастацтва.
- ✓ **Хрананімы** – асноўныя зместанапаўняльныя складнікі календара: назвы свят, прысвяткаў (звычайныя працоўныя дні ў гонар выбітных асоб, прыродных з'яў і г. д., з якімі звязаны прымаўкі, прыкметы, песні).
- ✓ **Хрысціянскі календар** – календар хрысціянскай царквы. У яго аснову закладзена літургічнае кола, у якім вызначаецца пасхаля і ў храналагічнай паслядоўнасці падаюцца вялікія хрысціянскія святы і святы ў гонар святых, апосталаў, дні памяці іншых, а таксама можа прадстаўляцца спадарожная інфармацыя (сціслыя апісанні і тлумачэнні календарных дзён, жыцці праведнікаў, выказванні вядомых багасловаў, настаўнікаў царквы, малітвы і г. д.). Царкоўны календар прадугледжваў на кожны дзень памінаўне святых (больш за 600). Згодна нябеснай іерархіі, напрыклад, праваслаўя падзел складаецца з 12 сонмаў або чыноў: прарокаў (святых Старога Запавету, апошнім з абраннікаў Божых быў Іаан Прадцеча); апосталаў (12 бліжэйшых і 70 вучняў Ісуса Хрыста); пакутнікаў, якія прынялі смерць за веру ў Хрысце; прападобных, манахі-пустыннікі, стоўпнікі і г. д., якія прынялі на сябе асобныя подзвігі); праведных (якія праславіліся подзвігамі і святасцю, жывучы ў міру, а не ў манастыры, князі, цары) і інш. На адзін дзень прымяркоўваецца некалькі святых, ёсць выпадкі – больш 70. Акрамя імён ў царкоўным месяцаслове закладзена сістэма пастоў, якія таксама з'яўляюцца кропкай адліку календарных падзей. Важнай асаблівасцю хрысціянскага кола дзён стаў «рухомы» пасхальны календар, які зрушыў са сталага месца некаторыя традыцыйныя святы язычнікаў.
- ✓ **Хрысціянства** (ад грэч.: *Χριστός* – «памазанік», «месія») – манатэістычная рэлігія, разам з іўдаізмам і ісламам уваходзіць у групу аўраамічных рэлігій. Хрысціянства зарадзілася на тэрыторыі сучаснага Ізраіля ў I стагоддзі н. э. Заснавальнікам з'яўляецца Ісус Хрыстос. У цяперашні час хрысціянства з'яўляецца адной з самых распаўсюджаных сусветных рэлігій. У нашы дні ў хрысціянстве існуюць наступныя асноўныя кірункі: каталіцызм, праваслаўе, пратэстанцызм, Сведкі Іеговы.
- ✓ **Цывілізацыя** – гэта адзін з этапаў адносна высокага ўзроўню развіцця культуры пэўнага тыпу (старажытнаегіпецкая, антычная і іншыя цывілізацыі).

- ✓ **Этнагенез** – (ад грэч. ἔθνος, «племя, народ» і γένεσις, «паходжанне») – працэс складання этнічнай супольнасці (этнасу) на базе разнасці іных этнічных кампанентаў. Этнагенез уяўляе сабою пачатковы этап этнічнай гісторыі.
- ✓ **Этнас** – (ад грэч. ἔθνος – народ) – сукупнасць людзей, якая сфарміравалася на пэўнай тэрыторыі, мае асаблівасці біялагічнага (знешні выгляд), сацыяльнага (сямейна-побытавыя, грамадавыя і іншыя дачыненні паміж людзьмі), культурнага (мова, духоўная і матэрыяльная культура), псіхалагічнага (псіхічны склад, свядомасць) характару пры наяўнасці ў яе чальцоў групавой самасвядомасці (этнічная самасвядомасць), якая адлюстроўвае ўвесь комплекс пералічаных асаблівасцяў і параўноўвае сваю супольнасць з іншымі па дадзеных прыкметах.
- ✓ **Этнічная самасвядомасць** – неад’емны кампанент этнасу, адзін з найважнейшых этнічных вызначальнікаў, які дазваляе меркаваць пра наяўнасць этнасу як асобнай супольнасці.
- ✓ **Язычніцкі календар** – гэта найбольш архаічныя ўяўленні і веды пра першыя меры і спосабы лічэння часу, звязаныя з першабытнымі культамі, якія фарміраваліся на працягу «верхняга палеаліту – мезаліту – неаліту» і трансфармаваліся ў хрысціянскі перыяд, здолеўшы прывязацца да дат больш удасканаленага тагачаснага летапісання.
- ✓ **Язычніцтва** (ад царк.-слав. «языць» – чужаземцы, народы) – агульны тэрмін для абазначэння старажытных вераванняў і культаў, якія існавалі да ўзнікнення і пашырэння «вышэйшых» монатэістычных рэлігій (будызм, хрысціянства, іслам). Іншая назва – паганства (адлац. *paganus* – язычнік). Сутнасць язычніцкіх культаў заключалася ў магічным уздзеянні на прыроду. Захоўвалася ў духоўнай культуры многіх народаў нават пасля прыняцця адной з сусветнай рэлігій. Для язычніцтва характэрны вера ў шматлікіх багоў і божстваў (політэізм); абагаўленне розных прыродных сіл і стыхій (пантэізм); перакананне ў рэальным існаванні душы, добрых і злых духаў (анімізм); надзяленне чалавечымі рысамі і якасцямі прыродных з’яў, багоў, міфічных істот (антрапамарфізм); вера ў чудадзейную сілу асобных матэрыяльных прадметаў (фетышызм); уяўленні аб звышнатуральнай роднасці паміж людзьмі і пэўным відам жывёл, раслін (татэмізм); магічныя дзеянні; культ продкаў. Прыкільнікі язычніцтва – язычнікі (паганцы) – прыносілі разнастайныя ахвярапрынашэнні (часцей прадукты харчавання, расліны, радзей – жывёл і нават людзей) шматлікім божствам, пакланяліся духам рэк, азёр, лясоў, асобных жывёл, а таксама дрэвам, камяням, крыніцам і г. д.